ڕۆمان و ئەوروپا (١)

میلان کۆندێرا
لە فارسییەوە: ئیسماعیل زارعی
(بانە)

(١)

ئێدمۆند هۆسێرل(٢) لە ساڵی (١٩٣٥)دا، سێ ساڵ بەر لە مردنی، لە شارەکانی ڤیەننا و پراگدا وتارە بەناوبانگەکەی خۆی لە بارەی قەیرانی مرۆڤخوازی ئەوروپاوە پێشکەش کرد. «ئەوروپا» بەلای هۆسێرلەوە تەنیا وشەیەکی جوغرافیایی نەبوو (هەرچەندە ئەمریکاشی لەخۆ دەگرت). مەبەستی زیاتر زاتێکی نادیار (معنوی) بوو کە لە نەریتی یۆنانی کۆنەوە سەرچاوەی دەگرت. لەوێدا بوو کە بۆ یەکەمجار مرۆڤ وەکو پرسێک لە جیهان (واتە جیهان بە وێنەی گشتییەتێک)ی ڕوانی و بەپێویستی زانی وەڵامی بداتەوە. یۆنانییەکان لەبەر دابینکردنی فلانە خواستی پراکتیکی پرسیاریان لە جیهان نەکرد، هۆی گەڵاڵەکردنی پرسیار ئەوە بوو کە «زەوق و تامەزرۆیی ناسین بەسەر مرۆڤدا زاڵ ببوو».

هۆسێرل پێی وابوو قەیرانێک کە باسی لێدەکات، هێندە قووڵە دەترسا، نەکا ڕۆژئاوا لە بەرامبەریدا توانایی

خۆڕاگری نەبێت. بە بڕوای ئەو ڕیشەکانی ئەم قەیرانە بۆ سەرەتای سەردەمی نوێ دەگەڕایەوە، بەلای گالیلۆ و دیکارتەوە، بە تێڕوانینێکی یەک لایەنەی زانستی ئەوروپایی کە جیهانی بە تەن یا ئامرازێک لە خوێندنەوەیەکی ئەزموونی و ئەژمێری دەشوبهاند، هەر بەم پێیەش جیهان زیندووی دیار فەرامۆش دەکات.

سەرهەڵدانی زانست مرۆڤی بەرەو «تونێلەکانی مەعریفەیی پسپۆڕانە» ڕێنوێنی کرد. لەگەڵ هەر هەنگاوێک کە مەعریفەی زانستی بەرەو پێشەوە هەڵیدێنایەوە، مرۆڤ خۆی و جیهانی بەوێنەی کۆ یا گشتییەتێک بە ڕوونییەکی کەمترەوە دەبینی و هەموو ڕۆژێک لەگەڵ دیاردەیەک ڕووبەڕوو دەبۆوە کە هایدگەر(٣) قوتابی هۆسێرل ئەوی بە دەستەواژەی جوان و ئەفسووناوی «فەرامۆشکردنی هەبوون» ناوبردووە.

دیکارت مرۆڤی فێری ئەوە کرد کە «ئاغا و خاوەنی سروشت» بێت و بەم شێوەیە مرۆڤ بە تەنێکی ساکار لە بەرامبەر هێزگەلێکی وەک تێکنۆلۆژی، سیاسەت و مێژوو گەیشت، واتە هێزگەلێک کە نە تەنیا لە بان تێگەیشتن و دەسەلاتی مرۆڤەوە بوون، بەڵکو دەسەلاتی ئەویشیان لەدەست دابوو. بۆ ئەم هێزگەلە، بوونی دیاری مرۆڤ واتە «جیهانی زیندوو»ی ئەو نرخ و بایەخێکی نەبوو. ئەم «جیهانە زیندووە» لە سێبەرێکدا فەرامۆش کراون و ون بوون.

قەیرانی ئەورووپا بە سەردەمی بووژانەوە (ڕێنسانس) دەستی پێکرد و پاش ئەوە، مێژوو جگە لە پرۆسەی کەمبوونەوە، هیچ شتێکی تر نیی

(٢)

وەها تێڕوانینێکی ڕەخنەگرانە لەسەردەمی نوێ وەبیرهێنەرەوەی ئەم بیرۆکەیەی سۆلژنتسین-ە کە قەیرانی ئەوروپا بەسەردەمی بووژانەوە (ڕێنسانس) دەستی پێکرد و پاش ئەوە، مێژوو جگە لە پرۆسەی کەمبوونەوە، هیچ شتێکی تر نییە.

بەڵام گومانی من ئەوە نییە کە دوو دیاردەناسی گەورە (کە پێشتر ناوم هێناون) سەردەمی مۆدێرنیان ڕەت دەکردەوە. دروستتر ئەوەیە کە بڵێین ئەوان ناڕوونی ئەم سەردەمەیان، کە وەکو هەموو دیاردەیەکی مرۆڤایەتی تر، لەکاتی لەدایکبوونی خودا تووڵەکانی دابەزین و شکانی لەخۆ دەگرت، ئاشکرا کرد. ئەم ناڕوونییە بەهیچ شێوەیەک لەنرخ و بایەخی کولتووری ئەوروپا لە چوار سەدەی پێشوودا کەم ناکاتەوە. من ئۆگری تایبەتیم بەم سەردەمە هەیە، نەک لەبەر ئەوەی کە فەیلەسووفێکی ڕۆمانووسم. بەلای منەوە سێرڤانتس(٤) بە ڕادەی دیکارت دامەزرێنی سەردەمی نوێیە.

ئەگەر ئەم گریمانەیە قەبووڵ بکەین کە فەلسەفە و زانست، بوونی مرۆڤیان لە بیربردۆتەوە، ئەوکات بەڵگەدارتر دێتە بەرچاو کە سێرڤانتس جۆرێک هونەری مەزنی ئەوروپایی ئەفراند کە مەبەستەکەی شتێک جگە لە تۆژینەوەی هەمیشەیی لە بوونی فەرامۆشکراو لەلایەن زانستەوە نییە.

هەر ئەوەندە بەسە کە بوون و کات(٥) ئاواڵە بکەن و ئەوجا دەبینین کە هەموو مایەکانی ئێکزیستانسیالیستییەک کە هایدگەر خەریکی دۆزینەوە و خوێندنەوەیان بووە، لە ماوەی چوار سەدە مێژووی ڕۆمانووسیدا، خوێندراونەتەوە. ڕۆمان یەک بەیەک ڕەهەند و لایەنە جۆراوجۆرەکانی هەبوونی دۆزییەوە:

لەگەڵ سێرڤانتس و هاوچەرخەکانیدا موتاڵا و خوێندنەوەی ڕەوشتی کۆن دەستی پێکرد، لەگەڵ ڕیچاردسۆندا(٦) کاری پێداچوونەوە بەسەر «ئەوەی لە دەرووندا ڕوودەدات» دەستی پێکرد و دەمامکی لەسەر ڕازی ژیانی سۆزداری هەڵگرت لەگەڵ بالزاک لەم ڕاستییە تێگەیشت کە مرۆڤ بنج و ڕیشەی لە مێژوودا هەیە، لەگەڵ فلوبێرەوە پێی نایە نیشتمانی نەناسراوی ژیانی هەموو ڕۆژە و ئاساییەوە، لەگەڵ تۆلستۆی سەرنجی لە توخمگەلی ناعەقڵانی لە هەڵسوکەوت و خووڕەوشت و بڕیاردانی مرۆڤایەتی ڕاکێشرا. کات و ساتی پێوا، لەگەڵ پرۆست(٧) «مەزنایەتی» ڕابردوو لەگەڵ جۆیس(٨) مەزنایەتی هەنووکەی ناسی. لەگەڵ توماس مان(٩) لە ڕۆڵی ئوستوورە دێرینەکانی مرۆڤی لە کردارماندا تۆژییەوە و بە گەلێک خوێندنەوەی تر قۆڵی هیممەتی لێ هەڵماڵی.

لە سەرەتای سەردەمی نوێدا، ڕۆمان بەبێ هیچ

تەنیا هۆی بوونی ڕۆمان دۆزینەوەی ئەو شتانەیە کە تەنیا ڕۆمان دەتوانێ بیاندۆزێتەوە

سەرپۆش و ترسێک وەدوای مرۆڤ کەوتووە. هەر ئەوکات «تامەزرۆیی ناسین» ، کە هۆسێرل بە جەوهەری نادیاری ئەوروپایی دەزانێ، بەسەر ڕۆماندا زاڵ بوو و ناچاری کرد تاکو بوونی نادیاری مرۆڤ بە وردی بخوێنێتەوە و مرۆڤ لە هەمبەر مەترسی «فەرامۆشکردنی هەبوون» بپارێزێ. لەم واتایەدا، من لەگەڵ خاڵێکدام کە هێرمان براخ(١٠) زۆرجار بە توندی دووپاتەی دەکردەوە کە تەنیا هۆی بوونی ڕۆمان دۆزینەوەی ئەو شتانەیە کە تەنیا ڕۆمان دەتوانێ بیاندۆزێتەوە. ڕۆمانێک کە بەشێکی نەناسراو لە بوون نەدۆزێتەوە ڕۆمانێکی نائەخلاقییە (غیر اخلاقی). تەنیا حیکمەت و مەزنایەتی ئەخلاقی ڕۆمان، ناسینە. لەوەش زێتر دەکرێ بڵێین کە ڕۆمان ئەفرێندراوی ئەوروپایە. دۆزینەوەکانی، تەنانەت ئەوانەش کە بە زمانەکانی ترن، سەر بە تەواوی ئەو کیشوەرەن(١١). دەبێ بەردەوامی دۆزینەوەکانی ڕۆمان (و نەک چەندایەتی هەموو ئەو شتانەی کە نووسراون) بە مێژووی ڕۆمانی ئەوروپایی بزانین. تەنیا لەم چوارچێوەیەدا دەکرێ بەشێوەی کامڵ و پوخت بایەخی بەرهەمێک (واتە بایەخی دۆزینەوەکانی) ببیندرێ و لێی تێبگەین.

(٣)

هاوکات لەگەڵ کەمبوونەوەی بەرەبەرەیی خواوەند لەسەر تەخت و بەختی دەسەڵاتێک کە لە بەرزی ئەویەوە جیهان و نیزامی بایەخداری بەڕێوە دەبرد و باش و خراپی لێک جیادەکردەوە و واتای بە هەموو شتێک دەدا، دۆن کیشۆت لە کۆشکی خۆی هاتەدەر و هاتە نێو جیهانێکەوە کە ئیدی نەیدەناسییەوە. بەبێ بوونی دادوەرێک و بڕیارێکی یەکجارەکی، جیهان بە یەکجاری ناڕوونی و لێڵییەکی ترسناکی ڕێنیشتبوو. هەقیقەتی پیرۆزی تاک بەسەر هەزاران هەقیقەتی ڕێژەیی لەناو مرۆڤەکاندا دابەش بوو. سەرەتای سەردەمی نوێ ئەمە بوو و هاوکات لەگەڵ ئەو، ڕۆمان، واتە نموونە و وێنەی ئەم جیهانە، لەدایک بوو.

ئەگەر «من بیردەکەمەوە»ی دیکارت بە پێکهاتەی هەموو شتێک دانێین و بە تەنیایی لە هەمبەر جیهاندا ڕاوەستێن، کەوتووینەتە بارودۆخێکەوە کە بە ڕاستی هێگڵ بە پاڵەوانانەی دەناسێنێ.

ئەگەر وەک سێرڤانتس، جیهان بەڕێژەیی لەبەرچاو دانێین و خۆمان نەک لە بەرامبەر ڕاستییەکی ڕەها، بەڵکو لە ڕووبەڕووی کۆمەڵێک لە ڕاستییە پێکناکۆک و دژ بە یەکەکان دەبینینەوە (کە هەر کام لەوان لە من بیردەکەمەوەیەکی فانتازیایی، بەناوی کەسایەتی وێنا دەکرێ) و تەنیا لێبڕاوەیی، بە ڕازی نەبوونی لێبڕاوەیی دانێین، هەڵوێستی ئێمە هەر بەو ڕادەیەی پێشوو پاڵەوانانەیە.

کێ ڕاست دەکا و کێ ڕاست ناکات؟ دۆن کیشۆت یا ئەوانی تر؟ لەم بارەیەوە گەلێکیان وتار نووسیوە. کۆمەڵێک ڕۆمانی سێرڤانتس بە ڕەخنەی ئاوەزخوازانەی ئایدیالیسمی سەرلێشێواوی دۆن کیشۆت دەزانن، گرووپێکی تر بە پێداهەڵگوتن و بردنە سەرەوەی پلەی هەر ئەم ئایدیالیسمەی دادەنێن. هەردوو لێکدانەوە و ڕاڤەکە هەڵەن، چونکە پێیان وایە ڕیشەی ڕۆمان جۆرە هەڵسەنگاندنێکی ئەخلاقیە نەک پرسیارکردنێکە.

مرۆڤ خوازیاری جیهانێکە کە تێیدا باش و خراپ بە ئاشکرا لە یەکتری جیاواز بن. حەزی زاتی و هەمیشەیی بە داوەری لەویدا پتر لە دەرک و تێگەیشتنەوەیە. ئایین و ئایدیۆلۆژییەکان لەسەر بنەما و کۆڵەکەی ئەم خواستەدا ڕاوەستاون. تەنیا ڕێگایەک کە خەڵک دەتوانن لەگەڵ ڕۆمان خۆیان یەکلایی بکەنەوە ئەوەیە کە ناڕوونی و هەروەها زمانی ڕێژەیی خوازی ئەو بکەنە گوتاری «متقن» و تۆبز ئەندێشی خود. پێویستیان بەوەیە کە بزانن قسەی کێ ڕاستە. یان ئاناکارنینا(١٢) قوربانی سەرەڕۆیەکی دڵڕەقە، یان کان کارنین قوربانی ژنێکی بەدڕەوشتی، یان «ک.»(١٣)ەیە کە لە دادگایەکی نایەکساندا بێ توانا بوونی سەلمێندرا، یا دادگای وێناکراو یەکسانییەکی پیرۆزە و «ک.» تاوانبار بووە.

ڕامانێک کە لەسەر بنەمای مەرجی «یان ئەمە یان ئەوە» دامەزراوە ناتوانێ تەحەممولی ڕێژەیی سەرەکی پرسە مرۆڤانییەکان بکات و توانای هەڵگرتنی نەبوونی بڕیاری یەکجارەکی نییە. ئەم بێ توانایییە بەو واتایەیە کە تێگەیشتن و قەبووڵکردنی مەزنی ڕۆمان (واتە مەزنی

نەبوونی لێبڕاوەیی) کارێکی ئەستەمە.

(٤)

دۆن کیشۆت بەسەرهاتەکانی خۆی لە جیهانێکی یەکسەرەو تەواو ئاوەڵا و بەریندا دەست پێکرد. دەیتوانی لە بان حاڵەتی دەرەوەییدا، وەمێنێ یان بگەڕێتەوە ماڵەوە. لەم سەردەمە سەرەتاییەدا، هەموو ڕۆمانەکان سەفەرن بۆ جیهانی بە ڕوواڵەت پان و بەرین. بۆ وێنە، لە دیمەنی یەکەمی کتێبی ژاکی هات و نەهات(١٤)، بەرهەمی دیدرۆدا، ژاک و ئاغاکەی لەسەفەردان. نازانن لە کوێوە هاتوون و دەچنە کوێ. ئەم دوو کەسایەتییە لە سەردەمێکدا دەژین کە سەرەتا و ئاکامێکی نییە لە کەشێکی پان و بەریندان لە باوەشی ئەورووپایەکدان کە بۆ هەمیشە هەر مان و نەمر دەمێنێتەوە.

نیو سەدە دواتر، لە بەرهەمەکانی بالزاکدا ئاسۆی دووری دیدرۆ لەنێو چوو، ڕاست وەکو تێڕوانینێک کە بۆ هەمیشە لە پاش بینای بنیات و ناوەندگەلی کۆمەڵایەتی مۆدێرنی وەک پۆلیس و سوپا و دەوڵەت نادیار و ون بێت. بە پێچەوانەی سەردەمی سێرڤانتس و دیدرۆ، ئەمجارە ئیدی کات بە شادمانی و وێڵگەرد تێنەدەپەڕی، بەڵکو لەسەر هێڵی ڕێی ئاسنی مێژوو دەڕۆیشت. زۆر هاسان دەتوانی سواری ئەم ڕێی ئاسنییە ببی، بەڵام دابەزینی هێندە هاسان نییە. لە ڕاستیدا خودی ئەم ڕێی ئاسنییە هێشتا خوو و خدەیەکی ترسناک و خۆفناکی بەخۆوە نەگرتووە، تەنانەت سەرنج ڕاکێشیشە، گرەنتی ئەوە کراوە کە موسافیرەکانی گەلێک بەسەرهات دەبینن و لەکۆتایی هێڵەکەدا، ناونیشانێکیشیان پێ دەبڕێ.

ماوەیەک دواتر، ئاسۆ بە ئێمابۆڤاری(١٥) فلوبێر تەنانەت بەرتەسکترە و وەکو قەفەزێک دەنوێنێ. بەسەرهاتەکان لەوبەری هێڵەکەوەن و تامەزرۆیی گەیشتن بەوان تەحەممول ناکرێ. زیندەخەو و خەونەکان بێزاری ژیانی ئاسایی لەنێو دەبەن. پانی و بەرینی و پانتایی لە دەستچووی جیهانی دەرەوە شوێنی خۆی بە پەرەگرتوویی پانتایی و بەرینایی ڕۆحی مرۆڤ داوە. بەم شێوەیە وەهمی گەورەی زاڵ بەسەر خوو و خدەی تاکەکەسی و بێ هۆیی تاک- کە یەکێک لە شیرنترین وەهمگەلی ئەورووپییە- پشکووت، بەڵام کاتێک کە مێژوو (یان ئەوەی لە ئەو لە شێوەی هێزێکی بان مرۆڤانی کۆمەڵگایەکی فرە بە توانا دەمێنێتەوە) دواجار مرۆڤی لەبەردەستان دەگرێ، خەونی پەرەگرتوویی پان و بەرینی ڕۆحیش ڕەنگی ئەفسوونی خۆی لەدەست دەدات. مێژوو ئیدی بە مژدەی مەدالیا کەس قەبووڵ ناکات و وەرناگرێ، تەنانەت کاری «مساحی» کاملێیش بە ئەستەمی بە کەسێک دەسپێرێ، «ک.» لە بەرامبەر دادگا و کۆشکدا چ کارێکی لەدەست دێ؟ کارێکی ئەوتۆی لەدەست نایە. گەلۆ لانی کەم ناتوانێ وەک خاتوو بوڤاری خەون ببینێ؟ نە ئەم جارەش داوی لە ڕادەبەدەر ترسناکە و هەموو هەستیاری و بیرۆکەکانی خۆی دەخواتەوە. تەنیا دەتوانێ بیر لە دادگا و کاری «مساحی» خۆی بکاتەوە. ڕۆح گەورەیی، ئەگەر ڕۆژێک بوونیشی هەبووبێت، ئیدی جگە لە بەزایەچووی بێ سوود نییە.

(٥)

لە ماوەی چوار سەدەی ڕابردوودا، ڕێچکەی ڕۆمان، هاوشان و هاوتەریبی ڕێگای سەردەمی مۆدێرن چۆتە پێش. کاتێک لە ڕابردوو دەڕوانین، ئەم ڕێگایە بەشێوەیەکی سەیر و سەمەرە کورت و بەرتەسک دەنوێنێ. ئایا ئەوە خودی دۆن کیشۆت نییە کە پاش چوارسەد ساڵ، لە جل و بەرگی «مساحی»دا، گەڕاوەتەوە دێهاتەکەی خۆی؟ لەو ڕۆژە دوورە دەستانەی ڕابردوو، ئەو، بەپێی حەزی، بۆ گەڕان بەدوای بەسەرهاتگەلێک دێهاتەکەی بەجێ هێشت، بەڵام ئەمڕۆکە، ئەوێ، ژێرسێبەری کۆشک، ئیدی داخوازی نییە. پێشوەخت بەسەرهاتەکەیان بۆ دیاری کردووە. دەبێ وێڕای چووکبوون و سووکایەتی لەسەر هەڵەیەک کە لە پەروەندەی خۆیدایە دەمەتەقێ لەگەڵ دەزگایەک بکات. کەواتە بەسەرهاتەکان لە ماوەی ئەم چوار سەد ساڵەدا، کە یەکەمین تەوەری گرینگی ڕۆمان بوو، چییان بەسەر هاتووە؟ ئایا نەبۆتە گەپجاڕی خۆی؟ و ئەم گۆڕانکارییە بە

خەونی پەرەگرتوویی پان و بەرینی ڕۆحیش ڕەنگی ئەفسوونی خۆی لەدەست دەدات. مێژوو ئیدی بە مژدەی مەدالیا کەس قەبووڵ ناکات و وەرناگرێ

واتای چییـه؟ ئایا بەو مـانایەیە کـە ڕۆمـان لە مـاوەی ڕێگای خۆیدا خولێکی لێداوە و گەیشتۆتە پێکناکۆکی (پارادۆکس)ێک؟

وا دیارە جگە لەوەی ئەوە تەنیا پارادۆکسێک نییـە. ڕەنگە بکرێ سەربازە باشەکەی شوایک(١٦) بە دوایین ڕۆمانی کۆمیـدیایی گەورە بزانرێ. گەلۆ سەرسوڕهێنەر نییە کە ئەم ڕۆمانە هەر لە هەمان کاتدا لە بارەی شەڕ و ڕووداوەکانی ناو سوپا و شەڕگەدا ڕوودەدەن؟ کاتێک کە شـەڕ و بەڵا و چۆرتمەکـانی دەبنە هۆی پێکەنین، دەبێ چییان بەسەربێ؟

لە هۆمێر و تۆلستۆیدا شەڕ واتایەکی بەتەواوی شیاوی تێگەیشتنی هەیە. شەڕ لەسەر هێلن، یان ڕووسیـەیە، بەڵام شـوایک و هاوڕێکانی دەچنە شـەڕگـە، بێ ئەوەی بزانن بۆچی و سـەیر ئەوەیە کـە تەنانەت ئۆگـریـان بۆ زانینی، بۆچی، ئەم پرس و مەسەلەیە نییە.

ئەگەر هێلن و نیشـتمـانێک لە گۆڕێدا نییـە کـەواتە ئەنگیـزەی شـەڕ کـامـەیە؟ ئیـرادەی حـەز کـردوو لە دەسەڵات؟(١٧) بێگومان هەر لە هەمان ڕۆژی یەکەمەوە دەکـرێ لەوەها ئیـرادەیەک لەناو هەمـوو شـەڕەکـاندا بگەڕێین، بەڵام لە کتێبی هاشک(١٨)دا ئیرادە و حەز و مـەیلی بۆ دەسـەڵات ناکـەوێتـە بەر باس و لێکدانەوەی جـیـددی. هـیـچکەس و بۆ وێنە خـودی پێکهـێنەرانی دەزگای ڕاگەیاندن، باوەڕ بە قسەی قۆڕ و پڕ و پووچی ئەم دەزگـایە ناکـەن. لەوێدا ئیـرادەی مـەیلی بەرەو دەسەڵات ڕووت و قووتە، بەو ڕووتییەی ڕۆمانی کافکا کە دەغـەڵکارییە بێ واتاکـانی دادگا و کۆشک نیشـان دەدا. دادگـا هۆیەک بۆ وەدواکـەوتنی «ک.»ی نییـە. کـۆشکیش سـوود لە ئازاردانی «ک.»ی «مـسـاح» وەرناگرێ. بۆچی ئەڵمـان دەیویست بەسـەر جیهاندا زاڵ بێت و بۆچی ئەمـرۆکـە ڕووسیـە بەدوای ئەم ئامـانجـەدا دەگـەڕێ؟ ئایا لە هەوڵی سـامـان و خۆشی زیاتردان، شەڕابی زیاتر، یان پێـوەندییـەکی جینسی زیاترن؟ بە هیچ کلۆجێ. ئیـرادەی حـەز لە دەسـەڵات کـردن بە دوای قـازانج و بەرژەوەندییـەکی تایبـەتیـدا ناگـەڕێ «پاڵنەریش نییە. بەتەواوی ئیرادەی حەز لە دەسەڵات کردن دەکاتە ئیرادە و وەی» خۆپاراستنی تەواو لە ئاوەز.

کەواتە کـافکا و هاشک ئێمـە لەگەڵ پارادۆکسێکی گـەورە ڕووبەڕوو دەکـەنەوە: لە ڕاسـتـای ئاڵوگـۆڕەکـانی سـەردەمی نوێ، ئاوەزگـەرایی دیکارتی بەرە بەرە بە ئاراسـتـەی لاواز کـردنی هەمـوو نرخ و بایەخـەکـاندا دەڕۆیشت کە لەسەدەکانی ناوەڕاستەوە بە میرات مابوو. ڕاست لە کاتی سەرکەوتنی تەواوی خود، خۆ پاراستنی تەواو (واتە ئیرادەی حەز لە دەسەڵات کردن) لە پڕ بەسەر دیمەنی جیـهـاندا زاڵ بـوو، چونکە ئیـدی نیـزامـێکی بایەخداری باش و قـەبووڵکراو بوونی نەبوو کـە بتـوانێ بەر بە ڕێگای بگرێ.

من ئەم هەقیقەتەم بە پارادۆکسە هەتاهەتاییەکان(٢٠) ناوزەد کـردووە. هەر ئەم پێکناکـۆکی یا پارادۆکسگەلە تەوەری یەکێک لە گەورەترین ڕۆمانەکـانی ئەورووپایە. مەبەستم کتێبی مامۆستایانی شەوگەڕان(٢١)، بەرهەمی هێـرمـان بارخ(٢٢)ە. هەر لە هەمـان حـاڵدا پارادۆکسگەلی تاهەتایی دیکەش لە گۆڕێدان. بۆ وێنە، سەردەمی مۆدێرن بەردەوام خەونی ئەوەی دیوە کە ڕۆژێک مـرۆڤـایەتی لە قـووڵایی فـرەبوونی شارسـتـانییـەتە جۆراوجۆرەکان بەیەکێتی و ئاشتی نەمر دەکات. ئەمڕۆکە سەرەنجام هەمـوو ئەم سەر گۆی زەوییە بۆتە گشتییەتێکی شێـتـەڵ و بڵاونەکـراوە، کـەچی شـەڕی بەردەوام، بەڵام هەرمـانییـەکان بوونەتە لەمپەری یەککگرتنەوە. ئەمڕۆکە یەکێتی جیهانی بەو واتایەیە کە بۆ هیچ کەس هەڵاتن و خۆپاراستن بۆ هیچ شوێنێک وێنا ناکرێ.

(٦)

وتارەکـانی هۆسـێـرل لەبارەی قـەیرانی ئەورووپا و دەرەتانی ونبوون و نەمانی مرۆڤایەتی ئەورووپایی دوایین ویسـتـەکـانی ئەو فـەیلەسـووفە بوون(٢٣). ئەو ئەم دوو وتارەی لە دوو پێـتـەختی ئەورووپای ناوەندی خوێندەوە. ئەو هاوتەریبییە واتایەکی قـووڵی هەبوو، هەر لەم بەشی ناوەندی ئەورووپایە بوو کـە ڕۆژئاوا بۆ یەکەمجار شایەتی مردنی ڕۆژئاوا بوو، یان وردتر و ڕوونتـر بڵـێم، شـایەتی لێـبـوونەوەی ئەندامێکی جەسـتـە و لەشی خـۆی

هەموو هەوڵی فلوبێر بۆ دۆزینەوەی ژیانی ڕۆژانە و ئاسایی، لە حەفتا ساڵ دواتردا لەلایەن جۆیسی مەزنەوە بە ئاکام گەیشت

کار و ئەرکی ڕۆمان کاملّکردنی «زانست» یا نووسینی «مێژووی هەموو لایەنە» نییە، کاری ڕۆمان سوود و کەلک وەرگرتن لە هەموو ئامرازێکە کە دەکرێ لە پێکهاتەی (لۆژیک) خوازی ڕۆماندا بگونجێن

بوو، مەبەستم لە کاتێکە کە ئیمپراتۆری ڕووسیە ڤۆرشۆ، بوداپست و پراگی قووت دا. شەڕی یەکەمی جیهانی دەرکەوتەی ئەم کارەساتە بوو. ئیمپراتۆری هاپسبۆرگ(٢٤) شەڕی دەست پێکرد و هەر ئەم شەڕە تول مارەی ئەو ئیمپراتۆریەتەی تێکەوەپێچا و بۆ هەمیشە ئەوروپای بەلاوازی و نایەکسانی هێشتەوە.

سەردەمی ئەوە بەسەرچوو کە مرۆڤ بە تایبەتی دەبێ لەگەڵ هەژدیهای ڕۆحی خۆی بسازێ. سەردەمی ئاشتیخوازانەی جۆیس و پرۆست بەسەرچوو. لە ڕۆمانەکانی کافکا، هاشک، موزیل(٢٥) و براخ، هەژدیها لە دەروونەوە دێت و ناوی مێژووە و ئیدی ڕەهەند و لایەنی گەڕان بەدوای بەسەرهاتەکانی تێدانییە. نامرۆڤانییە، شایستەی پێشبینی و ئیرادە نییە، لێی تێناگەین و ڕزگاریمان نایە لە دەستی. ڕاست هەر لەو کاتەدا (واتە ماوەیەک پاش شەڕی یەکەمی جیهانی) کۆمەڵێک ڕۆماننووسی گەورەی ئەوروپایی ناوەندی ئەم پارادۆکسانەی دوایی سەردەمی مۆدێرنیان بینی و هەستیان پێکرد و لێی تێگەیشتن.

بەڵام کارێکی هەڵەیە گەر ئەم ڕۆمانانە وەک پێشبینیگەلی سیاسی و کۆمەڵایەتی، واتە بە جۆرێک هەڕەشەی ئۆرۆڵیان بزانن. دەکرا لە ڕێگای وتارێک یان نامیلکەیەکەوە پەیامی ئۆرۆلیشمان هەر بە هەمان باشی (یان ڕەنگە باشتر)یش پێ بگەیەنن و پێمان بڵێن.

نووسەرانی ئەوروپای ناوەندی ڕاست کارێک بە پێچەوانەی ئەمە دەکەن (دووبارە وەک براخ دەڵێ) پەردە لەسەر ئەو شتە لادەدەن کە «تەنیا ڕۆمان دەتوانێ پەردەی لەسەر لادات». ئەوان نیشان دەدەن کە چلۆن لە هەلومەرجەکانی دواییدا، هەموو چەمک و دەستەواژەگەلی بوون بە یەکجاری واتایەکی دیکە بەخۆوە دەگرن. ئەگەر لە کتێبی «پیاوی بێ ناسنامە»(٢٦)دا، ڕووناکبیران بەهیچ شێوەیەک ناتوانن گومان لەوە بکەن کە سبەی شەڕێکی گەورە ژیانیان لێ دەشێوێنێ، کەواتە مانای داهاتوو چییە؟ ئەگەر هۆگەناتی(٢٧) براخ نە تەنیا لەو تاوانەی کردوویەتی پەژیوان و بەداخ نییە، بەڵکو تاوانەکەشی فەرامۆش کردووە، کەواتە واتای تاوان چییە؟ ئەگەر بابەتی تەنیا ڕۆمانی ئەم سەردەمە، واتە «شوایک هاشک»، شەڕە کەواتە کۆمیدیا چی بەسەرهاتووە؟ ئەگەر «ک.» و تەنانەت کاتێک کە خەریکی ئەویندارى و ڕابواردنییەتی، بە بێ دوو نوێنەری کۆشک نییە، کەواتە سنووری نێوان تایبەتیبوون و گشتیبوون چی لێهات؟ هەر لە هەمان حاڵدا، تەنیایی کامەیە؟ گەلۆ (هەروەک هێندێک کەس دەڵێن) بار و خەمۆکی و جۆرێک نەفرەت لێکراوییە، یان بە پێچەوانە، خۆشەویستترین بایەخ و نرخە کە کۆمەڵ هەمیشە ئامادەی سەرکوتکردنیەتی؟

قۆناغەکانی مێژووی ڕۆمان زۆر دوور و درێژن (پێوەندییان بە هەوراز و نشێوەکانی تەم و مژاوی مۆدی ڕۆژەوە نییە). لایەنی تاکەکەسی هەموو سەردەمێک ئەو لایەن و ڕەهەندە دیارە لە ژیانی (مرۆڤ)ە کە ڕۆمان پێی لەسەر دادەگرێ. بەم شێوەیە، هەموو هەوڵی فلوبێر بۆ دۆزینەوەی ژیانی ڕۆژانە و ئاسایی، لە حەفتا ساڵ دواتردا لەلایەن جۆیسی مەزنەوە بە ئاکام گەیشت. سەردەمێک کە کۆمەڵێک لە ڕۆماننووسانی ئەوروپایی پەنجا ساڵ لەمەوپێش دەستیان پێکرد (واتە سەردەمی دوایین پارادۆکسەکان) ئێستاش نەهاتووە و ڕێگایەکی دوور و درێژی لەبەرە.

(٧)

لە ماوەیەکی زۆر لەمەوپێشەوە، بەتایبەتی داهاتووبینەکان(٢٨)، سوریالیستەکان(٢٩)، و ئاوانگاردیستەکان(٣٠) بە گشتی، سەبارەت بە کۆتایی ڕۆمان دواون. دەیانگوت ڕۆمان لە کاروانی پێشکەوتن وە دواکەوتووە و بە تەواوی تازە پێی ناوەتە ڕێگای داهاتووەوە و لەمەودوا هونەرێک دەبێت کە هیچ هاوشێوەیەکی لەگەڵ ئەوەی پێشتر هەیبووەی نییە. گۆیا بڕیار وابوو ڕۆمانیش وەکو هەژاری، چینە دەسەڵاتدارەکان، ترۆمبێلە لەکارکەوتووەکان و کڵاوی شاپوو لەژێر سێبەری دادوەری مێژوویدا لەنێو بچێ.

بەڵام ئەگەر سێرڤانتس دامەزرێنەری چاخی نوێیە، کەواتە کۆتاییهاتنی میراتی ئەو ئاساییە کە قۆناغێک لە مێژووی شێوەیەکی ئەدەبی نییە و بەپێی پێویست هاوتای کۆتاییهاتنی سەردەمی نوێیە. هەربۆیەش، ئەو شین گێڕانە ڕواڵەتی و دڵسۆزانەیە کە بۆ ڕۆمان دەیکەن، بە بڕوای من بێ مایەن. بێ مایەن چونکە من مەرگی ڕۆمانم بینیوە و ئەزموونم کردووە. شایەتی ئەوە بووم کە چۆن لە ئاکامی سانسۆر و پێوەندگەل و گوتارە ئایدیۆلۆژییەکان، جیهانێک کە بەشێکی گرینگی ژیانم تێدا بەسەر بردووە و زۆربەی کاتەکان بە جیهانی تۆتالیتاریسم ناوی دەبردرێ، بە گیانکێشانێکی پڕ لە توند و تیژییەوە ڕۆمان لەنێو دەبات. کەواتە گومانمان لەوە نابێ کە ڕۆمان لەنێو چووە، ڕاست بەو شێوەیە کە سەردەمی مۆدێرنی ڕۆژئاواش لەنێو چووە. ڕۆمان وەکو نموونەی سەردەمی نوێی ڕۆژئاوا، وەکو دیاردەیەک کە لەسەر بنەمای نارِوونی و ڕێژەیی بوون لە پرس و مەسەلەکانی مرۆڤ دامەزراوە، لەگەڵ ڕەوتی تۆتالیتار ناسازگارن. ئەم ناسازگارییە ڕیشەیەکی دەرهاتوو لە کەلێنێکە کە لەنێوان دژەکانی ئەم شێوە ڕێژیمگەلە و یەکێک لە کاربەدەستانی، یان لەنێوان خەباتگێڕانی ڕێگای مافە مەدەنییەکانی مرۆڤدا و ئەشکەنجەدەرێکدا هەیە، چونکە ئەم کەلێنە لە پرسگەلێکی سیاسی تا خوو و ڕەوشتیانەوە سەرچاوەی نەگرتووە، بەڵکو جیاوازییەکە لەنێوان بووناسیدایە(٣١). مەبەستم ئەوەیە کە جەوهەری جیهانێک کە لە سەر بنەمای ڕاستییەکی تاک ڕاوەستاوە لەگەڵ جیهانی لێڵ و نارِوون و ڕێژەیی ڕۆمان جیاوازییەکی زۆری هەیە. هەقیقەتی تۆتالیتاریستی ڕێژەیی بوون وشک و پرسیار لەنێو دەبات، هەرگیز ناتوانێ لەگەڵ ئەوەی کە ناوم ناوە مەزنایەتی ڕۆمان لە ئاشتیدا بێت.

بەڵام ئایا سەدان هەزار ڕۆمان، بەتیراژگەلێکی زۆرەوە، لە ڕووسیەی کۆمۆنیستیدا چاپ نابن و ناخوێندرێنەوە؟ بێگومان وایە، بەڵام هیچکام لەم ڕۆمانانە ناگەنە گرتن و وەدەستهێنانی بوونی (مرۆڤ). هیچ بەشێکی تازە لە بوون نادۆزنەوە. تەنیا ئەرکیان تەئیدکردنی هەمان ئەو شتانەیە کە پێشتر گوتراوە، جگە لەوەش، بە دووبارە تەئیدکردنەوەی ئەوەی گوتراوە (بە دووپاتکردنەوەی ئەو شتەی کە دەبێ بگوترێ) ئەرکی

جەوهەری ڕۆمان ئاڵۆزییە. هەموو ڕۆمانێک بەخوێنەر دەڵێ: «شتەکان بەو سانایی و ساکارییە نین کە تۆ پێت وایە»

خۆیان بەجێ بگەیەنن، پلەیەکیان پێ دەدرێ و خزمەت بەو کۆمەڵگایە دەکەن کە پێوەندییان پێوەیەتی، بەڵام چونکە دۆزینەوەیەک ناکەن، لە زنجیرەی دۆزینەوە گەلێکدا کە بە بڕوای من مێژووی ڕۆمانن، بێ بەشن. لەو بەری ئەم مێژووەدا جێی خۆیان دەگرن، یان دەتوانین بڵێین ئەوانە ڕۆمانگەلێکن کە پێوەندییان بەسەردەمی پاش کۆتاییهاتنی مێژووەوەیە.

نزیک بە پەنجا ساڵ بەر لە ئێستا مێژووی ڕۆمان، لە ڕووسیەدا کۆتایی پێهات. ئەم ڕووداوە گرینگییەکی تایبەتی هەبوو. چونکە نزیکەی سەدەیەک ڕۆمانی ڕووسیە سەرنجی ئەورووپای بەرەو لای خۆی ڕاکێشابوو. کەواتە مەرگی ڕۆمان تەنیا بیرۆکەیەک نییە، پێشتر لە شوێنێک ڕووی داوە و ئێستا ئیدی دەزانین کە ڕۆمان چۆن دەمرێ. لەسەر شانۆ ناچێتە دەر، بەڵکو لە تەوەرەی مێژووی خود دەکەوێتەدەر. ڕۆمان بە بێدەنگی دەمرێ و هیچکەس چووکەترین سەرنجێک لە مردنی نادات.

(٨)

وێدەچێ ڕۆمان، هەڵبەت بەلایەنی لۆژیکی دەروونی خۆیدا گەیشتبێتە کۆتایی ڕێگا. ئایا هەموو گۆڕەپانە وێناکراوە مەعریفی و هەموو ئیمکانەکانی شێوازی تێپەڕنەکردووە؟

بیستوومە دەڵێن هێندێک مێژووی ڕۆمانیان بەکانگای خەڵووز چواندووە کە مەخزەنەکانی خاڵی بوون و کۆتاییان پێهاتووە، بەڵام ئەوە بۆ من زۆرتر لە گۆڕستانی هەلە لە کیس چوو و دۆزە درک پێنەکراوەکان دەچێ. بەشێوەیەکی ڕوون و دیار، چوار شێوە گرفت یا دۆزم لە زەیندایە.

دۆزی ڕۆڵگێڕان: بەبڕوای من تریسترم شاندی(٣٢) بەرهەمی ئێستێرن(٣٣) و ژاکی هات و نەهات، بە قەڵەمی دیدرۆ، گەورەترین ڕۆمانەکانی سەدەی هەژدەیەمن. ئەم دوو ڕۆمانە بە ڕادەیەکی زۆر بزۆز و سەربزوێن و لە جیدی نەبوونیدا لەوپەڕیدان کە هەرگیز –

نە تا ئەو ڕۆژە و تا ئەمڕۆکە- هیچکەس دەستی پێیان ڕانەگەیشتووە. دوای ئەو ڕێکەوتە، ڕۆمان دەست و پێی خۆی بە زنجیری ڕێسایی و بەندکردنی لە وێنە و شێوەی ڕاستی، خۆی لە کەشی ڕاستەقینە و بەردەوامی ڕێک و پێکی کات و ساتی بەست و گۆڕەپانی بەربڵاو کە ئەم دوو مامۆستایە دابینیان کردبوو دوورخستنەوە و ئەگەر لەو گۆڕەپانەدا نەمابایەوە، کامڵبوون و خەملانی ڕۆمان بەشێوەیەکی دیکە دەچووە پێش. (بەڵێ، دەکرێ مێژوویەکی دیکەش بۆ ڕۆمان وێنا بکرێ...)

گیروگرفت و دۆزی زیندە خەو: لە پڕ کافکا لە سەدەی نۆزدەیەمدا سستی و لاوازی ڕۆمانی تێکشکاند و بەو شتە گەیشت کە دواتر سوریالیستەکان بەردەوام خوازیاری بوون هەرگیز وەدەستیان نەهێنا، واتە لێکگرێدان و تێکەڵاوکردنی خەیاڵ و ڕاستی. لە ڕاستیدا، لە مێژبوو ئامانجی جوانناسی ڕۆمان هەر ئەم شێوە تێکەڵبوونە بوو. تەنانەت لە سەردەمی نۆڤالیس (٣٣)یشدا ئاماژە بەم پرسە دەکرا، بەڵام بۆ گەیشتن بەوە پێویستی بە جۆرێک کیمیاگەری هەبوو کە تەنیا کافکا لە دۆزینەوەی ئەو ڕازەدا سەرکەوتوو بوو. دەبێ بەشی زۆری ئەو نەک تەنیا و تەنیا بە وێنەی دوایین هەنگاو لە ڕەوتی گۆڕانی مێژوودا، بەڵکو زیاتر وەکو سوونەت شکێنی یان نەریت بەزێنی چاوەڕوان نەکراو بزانین کە بەو پێیە دەکرا ڕۆمان وەک ئەوە وێنا بکرێ کە لەودا خەیاڵ، وەک خەون، لە شەقەی باڵ دەدات و ڕۆمان دەتوانێ «شتێکی دیکە» بێت.

کێشە یا دۆزی ئەندێشە: هەر لەسەردەمی سێرڤانتسەوە ڕۆمان بەردەوام هەوڵی داوە ڕامانی فەلسەفی بەخۆوە بگرێ. لە بەرهەمەکانی مۆزیل و براخدا ئەم حەز و خولیایە بەشێوەیەکی کامڵ دەرەتانی وەدیهاتن و پێگەیشتنی وەدەست هێنا. ئەگەر بتوانین ڕۆمان بە (تۆژینەوە لە بوون)دا وێنا بکەین، ئەو کات چەمکی لە خۆ گرتنی ڕامانە فەلسەفییەکانیش ڕوونتر دەبێتەوە. کار و ئەرکی ڕۆمان کامڵکردنی «زانست» یا نووسینی «مێژووی هەموو لایەنە» نییە، کاری ڕۆمان سوود و کەڵک وەرگرتن لە هەموو ئامرازێکە کە دەکرێ لە پێکهاتەی (لۆژیک) خوازی ڕۆماندا بگونجێن و بە یارمەتی ئەوان تیشک بخرێتە سەر هەبوونی دیاری مرۆڤ. گۆڕینی ڕۆمان بە دیاردەناسییەکی ڕۆمانسی و دۆزینەوەی ئامرازی هونەری پێویست بۆ ئەم گۆڕین و بەشێوەکردنەی دیکە، ئەرکێکی یەکجار گەورە و قورسە. لەم ڕەهەندەوە، دەسکەوتەکانی ئەو دوو ڕۆماننووسە ڤیەناییە (واتە مۆزیل و براخ)، هەرچەندە سەرسوڕهێنەر بوون، بەڵام یەکەمین هەنگاو لە ڕێگایەکی فرە دوور و درێژدان.

گرفت و دۆزی کات (سەردەم): سەردەمی دوایین پارادۆکسەکان، پاڵ بە ڕۆماننووسەوە دەنێ تا چاوپۆشی لە بەرتەسکی و پابەندکردنی پرۆستییەکان لە گۆڕەپانی ڕامان و تێفکرین لە چوارچێوەی کات (کە بە بیرەوەری تاکەکەسییەوە بەسترابۆوە) بکات و بەربڵاوترە لەوەی کە هەیە پرسەکە ببینێ و گرفت و دۆزی کاتی زۆر و کاتی ئەوروپایی بە شوێنی تێفکرین و ڕامان بزانێ، واتە گیروگرفتی ئەوروپایی کە لە ڕابردووی خۆی دەڕوانێ و وەک پیرە پیاوێک کە بەنیگایەکی خێراوە لە هەموو تەمەنی تێپەڕیوی خۆی دەڕوانێ: مێژووی خۆی هەڵدەسەنگێنێ، گومان و دردۆنگییەکی بەهێز کە گۆنتەرگراس(٣٥) و کارلۆس فیوئێنتوس(٣٦) بە باشی لێی ئاگادارن، هەر لەم گرفت و کێشەی کاتەوە سەرچاوەی گرتووە: ئەوان دەیانهەوێ ڕۆمان بەرتەسکی و پابەندبوون بە نەریتی (کاتی)یەکانی کە بەپێی ئەو دەبوو کات لە چوارچێوەی ژیانێکدا وەمێنێ، تێکەوە پێچێ و لەبەرامبەردا بتوانێ، لە تاکە بەرهەمێکدا، چەندین چاخی مێژوویی لەخۆ بگرێ، بێگومان بە گۆڕانێکی ئەوتۆ ئاڵوگۆڕگەلێکی گەورە لە شکڵ و قەوارەی ڕۆماندا پێک دێ.

بەڵام نامهەوێ داهاتووی ڕۆمان پێشبینی بکەم، چونکە ناتوانین ئاگامان لە داهاتوو بێت. تەنیا دەمهەوێ بە ئاکامێکی گشتی بگەم، نەمان و نەبوونی ڕۆمان، ئەگەر ڕووبدات، دەرئەنجامی بلاوبوونەوەی (دەرەتانەکانی) نابێ، بەڵکو بەرهەمی ئەم ڕاستییە دەبێت کە ڕۆمان لە جیهانێکدا دەژی لەگەڵی نامۆیە.

(٩)

یەکانگیری و یەکێتی مێژووی جیهان، واتە هەمان ئاواتی مرۆڤخوازانەی کە خوایەکی عیشوەگەر دەرەتانی گەیشتن پێی دەرەخساند، لەگەڵ پرۆسەی کەمبوونەوەخوازییەکی ڕاچڵەکێنە و ورباکەرەوە بەرەو ڕوو

بۆوە. مۆریانەی کەمبوونەوە بەردەوام گرێ و هەبوونی تەنراوە تۆزە تۆزە لێک بڵاودەکاتەوە. تەنانەت گەورەترین بەسەرهاتەکانی خۆشەویستیش دەبنە کۆمەڵێک بیرەوەری کلۆر و دەروون خاڵی بێ گیان، بەڵام ڕەوشی کۆمەڵگایەکی مۆدێرن ڕەهەندگەلێکی دێوەزمە ئاسا بەم دەرکەوتە نەفرەت لێکراوە دەبەخشێ. ژیانی مرۆڤ بەکارکەردی کۆمەڵایەتییەوە و مێژووی خێڵێک تا ئاستی کۆمەڵێک ڕووداوی بچووک کەم دەکاتەوە کە هەر کام لەوانە خۆیان تا ڕادەیەک بە ڕاڤەی بەرچاو تەنگانە کەم دەبنەوە. مرۆڤ لە گێژاوێکی گەورە لە کەمبوونەوەخوازیدا نوقم دەبێ و هەر لەوێدایە کە «گیانی هەبوونی دیار»ی هۆسێرل بە تەواوی سێبەری لێ دەنیشێ و بەرەبەرە بوون لەبیر دەچێتەوە.

بەڵام ئەگەر هۆی بوونی ڕۆمان ئەوەیە کە جیهانی هەبوونی دیار بەردەوام لەبەردەم ئێمەدا زیندوو ڕاگرێ و ئێمە لە بەڵا و چۆرتمی «فەرامۆشکردنی هەبوون» دوور ڕاگرێ و بمانپارێزێ، کەواتە ئایا ئەمڕۆکە پتر لە هەموو کاتێکی تر بوونی ڕۆمان پێویست نییە؟

بیروبۆچوونی ڕاست ئەوەیە، بەڵام بەداخەوە مۆریانەی کەمکردنەوە کەوتۆتە گیانی ڕۆمانیش و هەر بۆیە نە تەنیا مانا و واتای ژیان، واتای بەرهەمی هونەری گۆڕدراوە. ڕۆمانیش وەکو کولتوورەکانی دیکە لەبەر دەستی کەرەسە و ئامرازگەلی پێوەندیدار بە کۆمەڵگادایە. ئەم ئامرازانە هۆکاری گەیشتن بە یەکێتی مێژوون و لەم پلەیەدا، پرۆسەی کەمکردنەوە بەهێز و کۆ دەکەنەوە. بیروبۆچوونی ساویلکانە و چوارچێوەیی لە سەرانسەری گۆی زەویدا بڵاودەکەنەوە. بە شێوەیەک ئەم بیروبۆچوونانە ڕێک و پێک دەکەن کە بەربڵاوترین و زۆرترین ژمارەی خەڵک و هەموو مرۆڤایەتی قەبووڵی دەکەن، گرینگ ئەوە نییە کە ناوەندگەلە جۆراوجۆرەکان نوێنەرایەتی ئامرازە گشتییە پێوەندیدارەکان بە کۆمەڵە سیاسی جۆراوجۆرەکان دەکەن. لە پشت ئەم جیاوازیگەلە ڕواڵەتییانەوە، ورە و ئیرادەیەکی بەهێزی یەککگرتوویی هەیە. هەرئەوەندە بەسە کە چاو لە هەفتەنامە سیاسییەکانی چەپ و ڕاستی ئەورووپا و ئەمریکا، لە تایم(۳۷)ەوە بگرە تا ئێشپیگل(۳۸) بکەی و دەبینی کە هەمووان ڕوانگەیەکی یەکسان و یەکشێوەیان لەبارەی ژیانەوە هەیە، بابەت و نێوەرۆکەکانی خۆیان لەژێر سەردێرگەلێکی هاوشێوەدا، ڕێکوپێکی وەک یەک، ڕیز دەکەن، شێوەی ڕۆژنامەڤانی و شێوازی داڕشتن و وشەگەلێکی هاوبەشیان هەیە و مرخ و سەلیقە ئەدەبییەکەیان یەکسانە و شتگەلێکی هاوشێوە بە بایەخدار، یان بێ بایەخ دەزانن. گیانی سەردەمی ئێمە هەمان گیانی هاوبەشی ئامرازە گشتییە پێوەندیدارەکانە کە پاش شۆڕشی سیاسی شاردراوەتەوە. بە بڕوای من، ئەم گیانە، لەگەڵ مەزنی ڕۆمان جیاواز و پێکناکۆکە.

جەوهەری ڕۆمان ئاڵۆزییە. هەموو ڕۆمانێک بەخوێنەر دەڵێ: «شتەکان بەو سانایی و ساکارییە نین کە تۆ پێت وایە». هەقیقەتی تا هەتایی و هەرمانی ڕۆمان هەر ئەمەیە، بەڵام بە جیهانێکدا کە توخم و پێکهاتەکەی وەڵامگەلێکی ساکار و سانان کە تەنانەت بەر لە پرسیار ڕوودەدەن و نەفسی پرسیار لەنێو دەبەن، بانگ و هاواری ڕۆمان ڕۆژ لە دوای ڕۆژ لاوازتر دەبێت. لەم دنیایەدا یان ئانا ڕاست دەکا یان کارنین و مەزنی کۆنی و دێرینەیی سێرڤانتس کە سەبارەت بە ئەستەمی ناسینی هەقیقەت دەدوا و وەبیرهێنەرەوەی ئەوە بوو کە ئەم ڕاستییە بەردەوام لە دەست مرۆڤ هەڵدێ، وەک مەزنییەکی بێ سوود و دەردی سەری هێنەر (مزاحم)انە دەنوێنێ.

جەوهەری ڕۆمان بەردەوامییە. هەر بەرهەمێک وەڵامێکە بە بەرهەمەکەی پێشوو هەموو ڕۆمانێک گشتییەتی ئەزموونەکانی (مێژووی) ڕۆمانی لەخۆگرتووە، بەڵام گیانی سەردەمی ئێمە بە توندی لە ساتەوەختی هەنووکەییدا کەم دەکاتەوە.

لە چوارچێوەی ئەم نیزامەدا، ڕۆمان ئیدی بەرهەمێک نییە (کارێکە کە درەنگ شێوە دەگرێ و ڕابردوو بە داهاتووەوە گرێ دەدات)، ڕووداوێک لەناو ڕووداوەکانی دیکەدایە، هەنگاوێکی بێ نرخ و بایەخە، حاڵەت و قەوارەیەکی نەمەییو و ساکارە.

(۱۰)

گەلۆ هەموو ئەمانە بەو واتایەیە کە ڕۆمان لە «جیهانێکدا کە لەگەڵی نامۆیە» لەنێو دەچێ؟ ئایا هەروا لە ئەورووپا، لە حاڵەتی خۆی، لێدەگەڕێ بۆ ئەوەی «هەبوون لە بیر بکات؟» ئایا لەبزگەلە بێ کۆتاییە خوو و ڕەوشتانەکان دەمێنێتەوە کە ڕۆمان پاش مێژووی ڕۆمان دەنووسن؟ نازانم. تەنیا شتێک کە پێم وایە دەیزانم

ئەوەیە کە ڕۆمان ناتوانێ لەگەڵ گیانی سەردەمی ئێمە لە ئاشتیدا بژی. ئەگەر بڕیار وابێ درێژە بەدۆزینەوەی نەدۆزراوەکان بدات، ئەگەر بڕیار وایە وەک ڕۆمان «پێشکەوتوو» بێ، ئەوکات پێشکەوتنی تەنیا لە ڕەوتی دژایەتی لەگەڵ «پێشکەوتنی» جیهانیدا ئیمکانی هەیە.

ئاوانگاردیستەکان وێنەیەکی دیکەیان هەیە. ئەوان سەرنجیان لەم سەودایەدا بوو کە هاوپێ و هاوشانی داهاتوو بێننەوە. بێگومان هونەرمەندە ئاوانگاردەکان بەرهەمگەلێکی بوێرانە، ئەستەم، هەژێنەر و بەلاڵێدراوی گشتی ئەفراند، بەڵام پێیان وابوو گیانی (٣٩) مێژوو لەگەڵیانە و زۆر ناخایێنێ کە تەئیدیان دەکات.

سەردەمێک منیش پێم وابوو داهاتوو تەنیا داوەری باشی کارەکانمانە. دواتر تێگەیشتم لایەنگری کردن لە داهاتوو خراپترین شێوەی هاودەنگی(٤٠)یە. خۆ ویستییەکی ترسنۆکانە زۆر بەهێزە، چونکە هەمیشە داهاتوو لە ڕابردوو بەهێزترە، بێگومان دادوەریمان لەسەر دەکات، بەڵام بەبێ ئەوەی خاوەنی چووکترین و کەمترین دەسەڵات و توانایی بۆ ئەم کارە بێت.

لە هەمان کاتدا، ئەگەر گومانم لە بیرۆکەی پێشکەوتنە، کەواتە لە ئۆگر و شەیدای کام بایەخگەلم؟ خوا؟ نیشتیمانی باو و باپیران؟ خەڵک؟ تاک (کەس)؟ وەڵامەکەم هێندەی دڵپاکانەیە هێندەش پێکەنیناوییە. جگە لە ڕۆمانی ئەورووپایی خولیا و شەیدای هیچ شتێکی تر نیم واتە بەو میراتە نەناسراوەی کە لە سێرڤانتسەوە پێمان گەیشتووە.

سەرچاوە و پەراوێزەکان:

1- Kundera. Milan. The Novel and Europ” New York Review of Books. July 1g, 1987. pp. 15-19.

گۆیا ئەم بابەتە جارێکی تر وەرگێڕدراوەتە سەر زمانی فارسی کە بەداخەوە وەدەستم نەکەوت.

٢- هۆسێرل لە ساڵی (١٨٥٩) لە یەکێک لە شارەکانی چێکۆسلۆڤاکی لەدایک بوو و لە ساڵی (١٩٣٨) لە ئەڵمان مرد. یەکێک لەنێودارانی دیاردەناسییە.و، فارس.

٣- هایدگەر لە ساڵی (١٨٨٩) لە ئەڵمان لەدایک بوو و لە ساڵی (١٩٧٦) هەر لە هەمان وڵاتدا کۆچی دوایی کرد. یەکێک لە بیرمەندانی سەدەی بیستەمە. لەم چەند ساڵانەی دواییدا پێوەندی لەگەڵ نازییەکان دەنگ و هەرایەکی زۆری نایەوە.

٤- سێرڤانتس نووسەرێکی گەورەی ئیسپانیاییە (١٥٤٧ - ١٦١٦).

٥- Being and Time نێوی کتێبێکی هایدگەرە.

٦- ریچاردسۆن ڕۆماننووسێکی ئینگلیزییە (١٦٨٩ - ١٧٦١).

٧- Proust نووسەرێکی گەورەی فەرەنسییە (١٨٧١ - ١٩٢٢) و نووسەری یەکێک لە بەناوبانگترین ڕۆمانەکانی سەدەی بیستەمە.

٨- Joyce ناوی نووسەرێکی ئیرلەندییە (١٨٨٢ - ١٩٤١) کەبەشی زۆر گرینگی سەردەمی ژیانی خۆی لە پاریس بەسەر برد و بەرهەمگەلێکی بەناوبانگی لەپاش خۆی بەجێهێشت، وەکو ئولیسیس.

٩- Thomas Mann نووسەرێکی ئەڵمانییە (١٨٧٥ - ١٩٥٥).

١٠- Herman Broch لەساڵی (١٨٨٦) لە ڤیەننا لە دایک بوو و لە ساڵی (١٩٥١) لە ئەمریکا کۆچی دوایی کرد.

١١- ئەم قسەی کۆندێرا باس هەڵگرە. هەرچەندە تیۆری ڕەخنەی ڕۆمان، و ڕەنگە یەکەمین ڕۆمانیش لە ئەورووپا نووسرابێت، بەڵام زۆر ئەستەمە کە بتوانین ڕۆمان بەشێوەیەکی ئەدەبی ئەورووپایی بزانین.

١٢- پاڵەوانی سەرەکی ڕۆمان هەر بەپێنووسی تۆڵستۆیش بەم ناوەیە.

١٣- پاڵەوانی سەرەکی ڕۆمانە نێودارەکەی کافکا.

١٤- Jacques Le Fatalist لەم دواییانەدا میلان کۆندێرا شانۆنامەیەکی بەناوی ژاک و ئاغاکەی لەچاپ داوە کە بەسەرۆ وەرگرتن هەر لەم کتێبەی دیدرۆیە. لە پێشەکی کتێبەکەیدا بەشێک لەم مایەگەلەی ئەم بابەتەی بە پاژ و خاڵە لاوەکییەکانییەوە زیاتر ڕوون کردۆتەوە. بڕوانە:
Kundera. Milan Jacques and His Master. N. Y. 1984.

«ئەم کتێبە (ژاک و ئاغاکەی) لەلایەن وەرگێڕی ئەم بابەتەوە وەرگێڕدراوەتە سەر زمانی کوردی و بە داخەوە دەرەتانی چاپی بۆ نەڕەخساوە، شیاوی ئاماژە پێدانە ئەم کتێبە نە وەرگرتنە (اقتباس) و نە سەرۆ (الهام) وەرگرتن، بەڵکو ئەم کتێبە ڤاریاسیۆنێکە لە ژاکی هات و نەهاتی دیدرۆ کە بەرهەمێکی یەکجار گرینگە لە جیهانی شانۆ و ڕۆماندا - وەرگێڕی کورد».

١٥- Didero یەکێکە لە فەیلەسووفە مەزنەکانی سەردەمی ڕۆشنگەری.

١٦- پاڵەوانی سەرەکی ڕۆمانی «مادام بوڤاری» کە بە فارسی وەرگێڕدراوەتەوە- و. «گۆیا بە کوردیش وەرگێڕدراوە، من نەمدیوە».

١٧- بەشێکی گرینگ لەم ڕۆمانە بە فارسی وەرگێڕدراوە.

١٨- Will to Power یەکێک لەو چەمکگەلەی فەلسەفەی شوپنهاور و نیتشەیە. داریوش ئاشووری لە وەرگێڕانی بەرهەمێکی نیتشەدا وشەی «ویستی دەسەلات» (خواست قدرت)ی لەجیاتی «ئیرادەی حەز لە دەسەلات کردوو» (اراده معرف به قدرت)ی هەڵبژاردوە.

١٩- Hasek نووسەری چێکوسلۆڤاکی کە لە ساڵی (١٨٨٣) لەدایک بوو و لە ساڵی (١٩٢٣) مرد. چیرۆکی «سەربازە باشەکەی شوایک» تاڕادەیەکی زۆر بەسەرهاتی ژیانی خۆیەتی.

٢٠- Terminal Paradoxes.

٢١- Sleep walkers.

٢٢- Herman Broch.

٢٣- ئاماژە بە وتارەکانی هۆسێرل لەبارەی مرۆڤخوازی ڕۆژئاوایەوە کە لە شارەکانی ڤیەننا و پراگ پێشکەش کرا.

٢٤- Hapsbukg ناوبانگی سەڵتەنەتی دەسەلات بەسەر ئیمپراتۆری ئۆتریس (نەمسا) و مەجارستانە.

٢٥- Musil نووسەری نەمسایی کە لە ساڵی (١٨٨٠) لە دایک بوو و لە ساڵی (١٩٤٢) لە ژنێڤ مرد.

٢٦- Man Without Qualities.

٢٧- Huegenot.

٢٨- Surrealist ڕەوتێکی هونەری گرینگ کە لەم دواییانە لە ئیتاڵیادا دەستی پێکرد و هەر لە شێوەی ئەو لە ڕووسیەش سەری هەڵدا و دەیویست بە کەڵک وەرگرتن لە تێکنیکە جۆراوجۆرەکان، پەیجۆری ڕاستی بوون نیشان بدات و هەر لە هەمان کاتدا، بە کەڵک وەرگرتن لە دەسکەوتە زانستی نوێ و نەریتە نەتەوەییەکان، هونەری مۆدێرنی خۆماڵی پێک بێنێت.

٢٩- ڕەوتێکی کاریگەر کە لە سەرەتای سەدەی بیست سەری هەڵدا و لێهاتوویی ڕەهای خودورووژێنەری لە ڕێگای گەیشتن بە دەرهەستی هونەرمەند و هەر ئەم دەرهەستییەی بە سەرچاوەی هەمیشەیی خاڵە بەسوودەکانی لێهاتوویی دەزانی.

٣٠- Avant Garde لە ماوەی سەدەی بیستەمدا ڕەوتگەلێکی فیکری خۆیان بە «ئاوانگارد» ناوزەد کردووە. سەبارەت بە واتای ڕوونی بیروڕایەکی ڕاست و یەکانگیر بوونی نییە.

٣١- Ontologic.

٣٢- Tristam Shandy.

٣٣- Sterne ڕۆمانووسی ئینگلیسی (١٧١٣ - ١٧٦٨).

٣٤- Novalis شاعیری ئەشرەف زادەی ئەڵمانی (١٧٧٤ - ١٨٠١) و یەکێک لەنێودارانی ڕۆمانتیسمی سەدەی نۆزدەیە.

٣٥- Gunter Grass نووسەری بەناوبانگی ئەڵمانی.

٣٦- Carlos Fuentos نووسەری نێوداری ئەمریکای لاتین کە هێندێک لە بەرهەمەکانی بەزمانی فارسیش وەرگێڕدراونەتەوە.

٣٧- Time گۆڤارێکی حەوتووانەی بەناوبانگی ئەمریکاییە.

٣٨- Der Spiegl گۆڤارە حەوتووانەیەکی بەناوبانگی ئەڵمانییە.

٣٩- Zeit Geist.

٤٠- Conformism.

سەرچاوە:
میلانی. عەبباس. توتالیتاریسم - کۆمەڵە وتار.